

HISTORY OF FIJI.

Investigator: Miliana. R

Informant: Sailasa Rakaucoka.....Korovisilou, Serua.

24th June, 1983

ULUTAGA: NAI TALANOVA NI VALU KEI VITI ENA GAUNA MAKAWA.

- Au na vinakata me'u na vakaraitaka mada vakalailai edua nai talanoa ni valu levu ena yabaki tinikaciwa tolusagavulukaciwa. Nai karua ni valu levu ka yaco. Ena gauna e kacabote kina nai valu levu au se qai yabaki ruasagavulukaciwa. Oqo erau sa curu na taciqo kina mataivalu au sa qai qaravi rau taudua tu na noqu qase. Edua na gauna sa qai tauyavutaki edua na mataqali sotia ka yacana na Qarila ena veiyasai Viti. Na turaga na talai veira na vei turaga e Viti mera taqomaka na neimami vanua oqo e Viti. Sa qai gole mai na gone turaga oqo ka mai vinaka edua nai mataqali mataivalu mera gole yani ki na vanua e caka ttiko mai kina na valu. Ena tinikaciwavasagavulukadua, ni keimami sa qai curu yani kina na gone ni Serua ka dua veira koi au curu oqo sa qai lai tiko mai Serua na yanuyanu turaga ka neimami kebalevu na qarila ni yasana ko Serua. Vica na gauna keimami tiko kina mai kea sa gaicura tale tiko yani eso sa mani lai leqa kina na qasenivuli ni matanitu ko Viti. Sa mani qai lewa kina mai Serua edua veikeimami sa lewe ni bese lawa tu ena gauna oqo okoya ka vakadewa tiko veira na turaga mai na vei-

Cont'd Page 2.

- vanua. Ena gauna sa curu kina na mataivalu sa lai vakadewa vosa sa qai tukuna na matanitu mera suka lesu tale kina na gasenivuli. Sa qai suka lesu tale ko Vilimoni kau sa qai sosomitaki koi au. Sa qai vakadewa toka veira me yacova ni vula tolu. Ena dua na siga vaqo sa qai tukuna veiratou i ka no yalo vinaka sara mo sa lako vei nomu i tubutubu ka lai tukuna veirau ni ko iko sa vakarau lako mo lai keba ki Kalokolevu. Au sa lako sara yani ena dua na siga kau sa mai tukuna sara veirau na noqu i tubutubu. Rau sa mani vakadonuya sara, niu sa lako koya erau sa qai tiko ruarua ga na qase. Au sa lai tiko mai Kalokolevu au qai raica ni sa keitou ga na gone ni Serua keitou tiko mai Kalokolevu. Oti era sa qai lako tale ga mai na gone ena veiyasana, na neimai sitoa na koro ni Kalokolevu. Keitou sa qai lai keba toka e Kalokolevu oqo ena gauna sara ga sa katakata kina na siga. Sa tu kina mai Solomoni na kai Javani, sa qai neimami cakacaka me dua na macawa me keimami vana takete. Ni veika kece keimami vakarautaka tiko mai kea me baleta tiko gona nai valu. Oqo me keimami tu enaloma ni vanua me yacova sara ni sa siga vinaka. Ni dua ga nai sulu ka yacova tale ni sa lai mamaca. Koya gona sa qai yaco tiko na veisau ka mani yacova kinani sa toso tiko na veivanua me yacova na gauna keimami sa qai lai kaukauwa mai kina. Keimami sega ni kila kina na cava na kenai balebale ni keimami lai tiko mai veikau. Oqo keimami sa lai vuli tiko kina na veika me keimami donuya tu me baleta na nodra mai tukuna tiko na nodra bese.

Cont'd Page 3.

- Ena so na gauna keimai qai siro mai ena loma ni vanua koya keimami dau kila ni ra dau vuni tu ena loma ni vanua se na loma ni veikau koya eso veiratou naka lelevu. Ogo merattou vakaraici keitou toka mai. Ni sa dau oti mai na neitou vakatovotovo tiko keitou qai kila ni sa dau yaco tiko na volai ni maka vinaka. Edau vula tale ga koi keimami ni tatarovi ni mate na malaria. Sa keitou qai vakarorogo tu ga, ka keitou vakayacora tiko na neitou tavi me baleta na kena sa tukuni veikeitou. Na levu ni ka keitou cakava tiko keitou sega ni dau kila ni sa dua e kaila mai veikau ogo edua veiratou na ka levu ka sa niratou sa kailavaka mai ni cala na keitou cakava. Okoya gona ni sa qai dau yaco tiko naka ogo keitou sa dau qarauna sara vakavinaka. Ni sa dau kena gauna me keitou gole yani kina keitou sa dau qarauna sara toka vakavinaka. Koya gona ni sa lai gauna me keitou lai vakatakete keitou dau qarauna sara vakavinaka na neitou vana rokete. Oti koya eratou sa qai dau siro sobu mai na turaga talai ka ratou mai vakavinavinakateki keitou enaneitou vinaka kei na veika keitou cakava. Ia keitou dau marautaka sara vakalevu na veika keitou vakaitavitaki tiko kina. Oti sa qai tukuni vei keitou ni mataka meda sa gole mada yani ki Suva, ia keitou sa bau marau tale mada ga ni keitou kila ni sa rawa ga sara ga eke na taralala. Ia keitou sa mai vakavakerau sara yani me keitou sa gole mada yani. Keitou sa mani lai gole sara yani sa mai keitou lai tala sara ena vanua ka sa toka kina na posi levu.

- Oqori ka keba tu ni mataivalu e liuena gauna koya. Sa mani tukuni tale veikeitou me tini na kaloko me keitou tiko tale eke me keitou sa lesu tale mada ki Kalokolevu. Na keba levu ni mataivalu ni niu siladi ka tiko mai nai karua, ka tiko kina na veika taucoko me baleta na mataivalu ni niu siladi. Sa keitou gole na gone viti me keitou sa gade yani, na neitou sulu sa duatani sara. Keimami ena gauna koya e rui duidui sara vakalevu kei ira na mataivalu ena gauna ni kua. Edau wavivi tiko ga veikeimami na keimami kakana ka keimami dau kauta tu ga na keimami kakana. Ka keimami dau kauta tale tu ga na neimami sele ka dau c'qi toka ena neimai beleti. Sa lako cake nai tukutuku ni valu sa qai lai tauri mai kea ni keitou sa na vodo ena bogi ni kua. Na gauna oqo sega ni vaka na gauna ni valu ena gauna koya, ni sega ni kila vakadua edua na tamata ni tabu me kila. Oqo na kena taqomaki tiko na neitou lako, koi kemudou dou sa na vodo sara ga ena bogi ni kua, dou kua ni leqataka. Ni sa mai yacova na tini kaloko keitou sa tu ena vanua ka tukuni veikeitou me keitou soqoni vata yani kina. Keitou vodo sara ni keitou sa yaco yani ena positovesi ra cauravou e kani rarawa ni sa sega ni rawa na gade ena bogi ni kua. Kemudou sa na lesu tale ki Kalokolevu baleta ena bogi ni kua kemudou sa na toki kina. Meda lako oqo meda lai vakarau na nodai yayameda toki ki Luvuluvu beka se ki dua tale na vanua meda toki kina. Keimami sa bau rarawa keimami sa vodo kina ena gauna oqo ko Viti e sega ni vakatarai veikeimami me keimami gunu bia, oqo e tabu. Baleta ni koya na gauna va koloni ni tabu sara ni dua na gone

Cont'd Page 5.

- me tara edua na yaqona ni vavalagi. Keitou lako ki Kalokolevu ni vakasigalevu ga oqo sa tukuni sara me sa vakarau nai yaya taucoko. Sa caka na vakasigalevu sa vakarau sara nai yaya ka sa kele sara yani edua na lori levu ka tu yani kina na bia. Sa mani tukuna sara ko turaga ni valu ra gone sa gunu bia mada ni kua. Oqo era sa cakava tiko edua na ka me keimami sa mai gunu me keimami vakamatenitaki me keimami sega ni kila na vanua me keimami na gole kina . Keimami qai kocova na bia sa lai ono nakaloko ena yakavi ni keimami sa kasou vinaka sara tu ga sa keimami vodo sara ena lori. Keimami sega tiko ni kila ni keimami sa vodo tiko ena lori, na makete levu e Suva ni kua oqori na nodra vanua keba na mataivalu ni wai. Edua na otela na qereke ka dua na matamata levu e tu kina. Oqori ni tabu me dua me lako kina se me curu vakaveitali yani ki loma. Na nodra keba taucoko na mataivalu me tekivu mai na makete, ka lako yani na vanua ni wawa basi. Sa gole cake na lori oqo ka sa gole sara e wai keitou sakila sara tiko oqo sa gole beka ki Lautoka. Ia na gauna koya na mataivalu cakacaka mai Baniwai sa tukuni veira me dua na auwa mera kua ni cakacaka. Sa tukuni veira mera lai gunu yaqona ena kisi mausa sara ki cake. sa tiko kina oqo na vale ni kana, me ra kakua ni raica na manua mai ra me dua na auwa. Keitou curu saramai ena matamata levu, rauta toka na ciwa nakaloko ena bogi. Kele oqo keitou curu yani ena kisi mausa ka keitou sa curu sara yani ki loma. Ni keitou rai vaqo keitou saraica sara ni sa tu kina na turaga talai kei na kanala e Viti.

Cont'd Page 6.

- Ni keitou rai yani vaqo ki cake keitou sa mai rai sara yani sa qai vosa veikeitou na turaga oqo. Keitou sa qai vaka sama taka tiko na gone ena qai kau yani ni sa mai vaka sara me sa yaco tiko na veimataivalu e Viti. Au sa qai vakasamataka ni sa dodonu me tauyavutaka edua na mataivalu e Viti. Ni tu na kena mataivalu ni cakacaka ka tu na kena mataivalu ni vanua kz tu tzlega na kena mataivalu ni wai. Au sa qai kerea na mataivalu e wai me cakava mada na ka oqo. Koya gona ni sa qai yaco tiko na ka oqo sa qai tukuna vua ni yalo vinaka ni solia mada vei au me dua na gauna me ra lako mada yani kina na noqu mataivalu. Sa qai mai vosa tiko yani ka sa tukuni sara tiko veikeitou na turaga talaia ke dua veikemudou se ga ni dodonu me lako tiko enaklakolako oqo me kalawa mai ki liu. Se kila ni sega ni vinakata ko tamana se kila ni sega ni vinakata na koro. Oti tale e tolu na miniti sa qai vosa tale na turaga talai ni oti ga na novosa koya sa qai taro lecu tale. Sega ni dua veikeitou e via kalawa yani ki liu. Keitou tu vakadua tu ga ena vanua keitou tu kina, sa mani vosa tale mai na turaga talaia ka taro tale ni dua veikemudou e kila tiko ni sega ni dodonu me gole enai lakolako oqo ia me kalawa ki liu. Sega ni dua veikeitou me yavala sa vaka me vuka na mateni sa vaka me sa kila sara tiko ga na turaga ni valu ni keitou sa sega ni via tu vakasuka me baleta na veika ka sa tukuni mai veikeitou. Koya gona keitou sa mai tu vakadua tu yani kina ena nona vosa tiko mai veikeitou na turaga talai . Sa mani tukuna sara mai na turaga talai sa vinaka mevaka ni'u vosa oti veikemudou sa sega ni dua veikemudou e via vakasuka

- mo dou kila tiko ni vanua ka tautau naka vei au na marama paraiminisita mai Peritania me qarauni na vanua oqo ko Viti. Ni vosa oti ga na turaga talai sa turu na wai ni matana. E dodonu me tiko na nona mataivalu i wau, na mataivalu ni vanua, na taivalu ni cakacaka, ni dou sa lako oqo ke kemudou lai rogo vinaka ia na mataivalu kece oqo ena gole yani. Ke kemudou lai rogo ca ena sega tale ni dua na mataivalu ena lako yani, ni sa na kenai matai ka kenai tinitini talega. Au sa vakanuinui veikemudou ra gone. Ni sa vosa oti sa qai boko na cina me kakua ni kilai na neitou vodo. Keitou vodo keimami lai tu e waqa vakadua sara ki loma ni dreke, keimami lai davo sara na moce ena mateni. Qai kacabote na mataka vakaqo sa sivi tu ko Beqa, qai gole sobu na waqa levu oqo na yacana na Tawamaca na melisitima ni Merika. Oqo ni mai usani ira na mataivalu na Tawamaca. Lai sivi ga ko Kadavu ka lai gole sobu ni rauta toka na dua na kaloko, ka lai kele sara e Lautoka. Kele toka sa vaqo na neitou turaga ni valu, ra gone dou sa na sobu ki vanua. Me lima na gone viti dua na kai valagi me vaka koya, dou lako ki vale ni lailai modou lako vata. Sinai ko Lautoka ena vei mataivalu ka biuti Lautoka oti koya au sa mani gole sara yani ki Namoli, va na kaloko keitou tiko tale mai waqa. E dua na udolu lima na drau na mataivalu me bodo ena bogi koya. Keitou sa lai toka ena loma ni toba mai Nadi sa wavoki sara mai edua na turaga ni valu ka kaya sa dua mai na yaqona, keitou kaya sara yani ni sega nidua na yaqona.

- Ka tukuna ni sega ni dau vaka tu oqo na kai Viti, me da lai valu se da lai qito se da lai soli e dodonu me kau tiko ga na yaqona. Ia na kai valagi oqo e se qai lako walega mai ki Viti, sa mani taro sara yaniocei veikemudou e veikilai e Namoli. Sa mani tukuni ko Sailasa baleta ni'u ka tiko mai kina ni dua na tavellequ ka tiko mai kina. Sa mani tukuni tale me keitou gole tale ki Lautoka me lai voli mai na yaqona. Ni ra sa vodo toka na mataivalu ena bogi ka keitou vodo yani ena dua boto ka keitou gole yani ki Lautoka, sa manisolia na turaga ni valagi oqo me walu na paudi na yaqona sega ni bibi. Oqo edua na taga levu ka sinai vinaka. Sa mani tukuni sara vei au me'u sa liu ki Namoli ka lai tukuna vua na turaga ni Namoli ni'u sa lako walega yani oqo. Ia na noqu lako ki Namoli oqo e donuya tiko edua na taralala na kena taralala edua na turaga ni Yasawa na tara vale. Ena noqu sa lako yani ki Namoli au gole sara yani kina vanua ka caka tiko mai kina na Taralala kau raica saraedua na cauravou ni tucake tu. Kau mani gole sara yani kau lai tarogi koya, e vei na nona vale na turaga ni Namoli. Yalo vinaka mo kauti au mada kina, ka mani tukuna tale me daru lakoyani kina na vale ka caka tiko kina na taralala ni tiko kina na luvena me daru lai taroga se tiko evei ko tamana. Keirau mani gole mai kau mani lai duri ka lako sara yani na cauravou koya vei luvei koya na turaga ni koro, edua na turaga sotia e duri tu tuba e mai via raica na nomuni i tubutubu. Ia na cauravou oqo e mateni tu, na nona rogoca na vosa koya qai via cutru mai. Sa mani tukuna sara ni nodrai vakarau na sotia oqori, ni ra sa mateni mai qai ra mai via kauti ira na noda

Cont'd Page 9.

- yalewa oqori sa baci dua sara ga veira. Na nona kaila tu ga mai koya qai mudu na taralala sa ra qai cici mai, ra mai via vacuki ira e gaunisala. Segia au sega ni via lako mai me'u mai kauta edua na yalewa se cava. Au lako ga mai eke ni talai au mai na noqu turaga ni valu me'u mai raica na turaga ni Namoli. Segia era qai veiba ga, au mani tucake tu ga, ni gauna sara ga era sa viribaiti au tu kina au sa raica sara na neitou turaga ni valu ni sa lako mai. Sa mani tarogi au sara se cava sa yaco, au mani tukuna sara ni dua na cakacaka levu ni ra mai tukuna eke ni'u mai via kauta na nodra yalewa. Qai katakata na turaga raica kevaka dou sa cakava edua na ka vua na cauravou oqo au na kaciva na manua levu ka kele tu mai koya me vanalaka mai na koro ko Lautoka, dou sa kila na gone oqo sa kau tiko ki Solomoni ni dodonu me kakua ni tukuni keitou na nona rika cala qai katakata kina na turaga ni valu oqo. Dou sa raica na gone era sa lako tu ena loma ni tauni oqo, oqo au sakauti ira tiko mera lako ki Solomoni ena i valu. Era qai kila na lewe i Lautoka na ka koya, ni gauna koya e gauna tu ni valu. Era qai veivutunitaka na nona vosa na turaga ni valu, era sa qai mai vosa dou yalo vinaka tou mai gole ki vale. Oti na bulubulu koya era sa veitagicaki na bui ni gone, ka ra kaya isa ra cauravou na gauna dredre koni sa qai mai sotakaya. Na noqu talanoa tiko oqo era kila vinaka na gauna dredre ko ira era donuya na gauna koya. Ratou sa lako ki vale koya sa qai tukuna vaka oqo na turaga ni Namoli ka taura mai edua na tanoa levu ka tinikarua na yavana ka lala tu mai. Saqai tukuna ko koya ni dua na nodratou

Cont'd Page 10.

- loloma na turaga ni koro sega walega ni keimami eke, e neimami loloma tiko na lewe i Viti raraba na nomu sa kauti iratou tiko na gone i taukei oqo ki Solomoni. Ke a kila na yasayasa vaka ia na nodratou lako na gone oqo ke a caka edua na soqo levu ena yasana oqo, na tanoa oqo na nodra i loloma e Viti taucoko veikemudou. Ni oti ga koya keitou salesu tale ki waqa ka keitou sa lai vodo sara. Ia na Tanoa oqo keitou kauta ki Solomoni ka lesu tale mai, sa mai ratou kauta na turaga ni Niu Siladi ka sa mani mai volai toka ga kina na yaca i keitou. Na neitou vuni ni lako na nona lewa na turaga talai. Na veiwasawasa ra kuvu tu ga kina na kubou kei na gasau ni dakaf, ni keitou biutu Lautoka dua na udolu ka lima na drau na soti na mataivalu ni Merika keitou lako vata tiko. Ka keitou lewe ruasagavulukava na gone ni Viti. Lai bogi taucoko keitou kele mai Vila na vanua oqo kemuni nai kenai tuvaki ko rawa ni rika ga mai ke ki keya sega vakadua ni tara na yavamu na wai. Ni sa maua walega ka savu marini sega tale ni dua na waqa me kele tu kina, baleta tiko gona nai valu levu ka sa yaco tiko. Na vanua ka buki kina na druadrua me kabati Solomoni. Ni sa gole mai na kai Javani me rika mai ki Solomoni ka ra qai via kabati Viti mai sa ra qai gole sobu mai na mataivalu ni Merika me ra mai tarova toka na nodra kaba mai na sotia ni javani. Ia ko Javani gona e vinakata ko koya me oti ga Solomoni me sa kabati Viti sara mai. Me sa qai mai toka e Viti me sa qai nona i tikotiko me rawa ni kabati Niu siladi kina kei Ositerelia. Na takete ka sa kauta tiko mai ko Javani koya ni ko Jamani sa nona nai wasewase ko Urove sa

Cont'd Page 11.

- noqu kece na wasa pasifika. Rau sa veisa rua ko Javani kei Jamani ia na nona takete tiko mai ko Javani me kabati Solomoni oti ga ka gole sara mai ki Viti me mai toka. Ia era sa qai lako mai na sotia ni Merika me ra mai toka mera taqomaki Viti toka. Ka oti mera kabati Solomoni tala me maroroi ko Viti. Ko Viti oqo sa qai sega ni waqa kina na cina ni qai ono na kaloko sa boko kece na cina, e sega na vakamakama ena vanua oqo, ia ko na waqavuka ni Javani e rua ga na auwa na nona kele e Viti na waqavuka ni vala. Ni ko rai vaqo e lomalagi ko na sega ni raica na o ko na rawa ni raica walega na mata waqavuka ni valu ni ra sa sota ga e macawa. Ni keimami ka sucu donuya keimami rerevaka sara vakalevu na veika au talanoataka tiko oqo. Keitou sa lai toka mai Vila sa sega ni rawa ni dua na vanua mo tu kina sa manua ga ka savu marini, e vica na udolu sa veitaratara toka ga vaqo. Oqo se qai oti ga edua vinaka na vula na nona kabati tiko ko Port Kanal, kena vo taucoko se kai Javani walega. Keitou sa sobu yani na gone ni Viti, sa tukuni sara veikeitou ra cauravou oqo se sega sarani rawa na toso ni oqo se voravora sara na wasawasa. Keimami lai toka me dua na siga ka dua tale a siga sa qai rogoca edua na gone ni Cautata oqo ko Manu Levu edua na turaga ni valu kavuli tu mai Niu Kalidonua me mai raici keitou oti koya keitou sa qau dui suka tale yani. Ena bogi ena loma ni dreke ni keitou sa moce toka au sa vakila ni sa yavavala toka na dreke, sa vaka e nini toka na noqu rumu. Ia edua na ka au guilecava ena neitou biuti Lautoka ni dua na manua e liu ka dua e toka mai muri ka rua erau yadua na yasana. Ni siga mai era yawa sara tu ni bogi mai era kabi voleka sara tu. Baleta

- ni rerevaki tiko ni usuna tiko na sotia na meli sitima levu oqo. Ni keitou sa biuti Solomoni me keitou salako e rua na manua e liu ka rua na manua e muri ka rua toka na savu marini levu. Esa mai vakatoka koya ni draki ca ena bogi koya ni lai lako toka ni da sa kana vaqo sa gaga na ti. Ia ni sa lai via kana na apolo sa vaka mo kania tiko edua na boro gaga, sa sega ni kila se cava qo ko sa kania tiko. Na waqavuka era sa kama ga era salutua mai ki wai, rau sota ga mai cake ka rau vala. Keimami sasega ni kila se cava oqo, sa vaka e kama tu na loma ni vanua ena levu ni gasau ni dakai. Sa vaka ga na siga ni lewa na sa yaco tiko na ka oqo. Ni ra sa tabaka mai vanua ka ra tabaka tale ga mai wai, ni luvu qo kama ya sa qai vaka toka koya. Keimami sa vakarau kele sobu vaqo era sa wavokiti keimami tu na savu marini, na waqavuka e cake. Keimami sa gole yani ki vanua ni dua ga na maile era tawana toka na savu marini ka keitou sa sobu na gone Viti. Ia keitou qai vodo ena dua tale na vanua ka yacana na Baji e tadola na mua eliu. Edua na Baji oqo e rua na draun na tamata era vodo kina. Na kena pailate e tiko mai muri, au sega ni kila nai lakolako e liu kei nai lakolako e muri. Ni va vakadua na Baji e lako tiko, e rua walega erau kele rawa e vanua, na tadrua lekaleka oqo erua walega e bula. Ni sa kele yani ki vanua keimai cici ga yani ki loma ni qara sara, na vale ni kana kei na vale moce sa tu mai kina. Sega ni dua na tamata e tu e delai vuravura, mai kea keimami qai kilani tu kina na tamata, na sotia, na vale ni kana era raici keitou ga mai ka ra tarogi keitou sara ko

- keitou na gone ni Viti, ka keitou tukuna sara yani io sa mani tukuni sara me keitou mai kana ka keitou mai cegu toka yani vakalailai. Ni rauta edua veimama na auwa sa basika tale yani e vica na turaga ni valu lelevu, keitou raica vaqo ni oqo e duatani. Ni sa lako yani ka sa taroga sara iratou beka na gone ni Viti eratou tiko oqo, keitou sa vakaraitaki keitou sara yani. Sa mani tukuni sara ni sa gole tiko mai me mai kauti kedatou me kedatou sa mai lako me kedatou sa lai tiko ena vanua e digitaki me kedatou lako kina. Ni sa oti sara ga oqo keitou sa via leca toka na toso ki cake ni sa vaka vesu toka edua na koli ni sega ni via lako. Keitou lako gamai ki cake sa tu kina na lori me kauti keitou sa tu tale ga kina na yadra. Ni keitou sa cici yani vaka sara toka mai na loga ni raisi, ia na vanua ka yalataki e tika mai liu ka keitou salai sobu volekata sara toka ga. Na vanua sara ga koya era vanavana tiko kina na kai Javani. Segga ni dua na vale se dua na vale laca metu kina segga, ni ko sa sobu vaqo sa kelia sara na nomu qara, me rauti iko toka mada ga, ia na gasau leke sa lako ga vaqo. Ia ni vakaraitaka tiko oqori na taqomaki ni noda bula kei na taqomaki ni vanua. Ni nona vosa na turaga talai kevaka dou rogo vinaka na mataivalu kece ni Viti oqo era na gole yani, ia kevaka dou lai rogo ca kenai matai na kenai tinitini talega. Ia nai talanoa oqo e balavu toka ni sa lai toka mai kea keitou keli qara ka keitou toka kina. Ni keitou raica yani na vanua ka yalataki ni sa caudre tu ga kina na gasau ni dakai. Ia ni da sa raica e cake, ko na rawa ga ni raica tiko ni cagina tiko na veigasau.

- Ia na waya lelevu ka dau tu ena vanua ni vala au sega mada ni kila se ko cei e biliga tiko ni dau raica yani ni sa dau toso ena rawa ni vica vata na maile na vanua e toso kina, sega gona ni macala vei au se ko cei e tosoya tiko e vaka ga na totolo ni misini na kena taso yani. Ena i ka ruasagavulukarua ni siga ni vula ko Diseba ena tinikaCiwa vasagavulukarua ka keimami sa yacova tu mai ena gauna koya. Ena i ka ruasagavulukatolu ni siga keimami sa yacova tu mai koya. Ni sa lai oti edua na macawa sa yawa na domoni dakai ni oti e rua na macawa sa yawa tale na domoni dakai. Keimami sa qai tara na neimami vale e cake ka keli na qara era. Ena mataka cake ni siga ni sucu sa tukuni ra gone ni kua na siga bibi mai Viti au vinakata walega me oti na gunu ti me rauta na tini na kaloko me da mai gunuva vata ga edua na bilo yaqona, meda rawa ni vakananuma kina na siga ni sucu mai Viti. Meda mai yadua walega na bilo yaqona ka da lako tale yani kina noda dui qara moni lai vuni kina. Ni sa tagi na sivi ni lako sara mai ni sa tagi tale na sici moni sa dui lesu tale. Ni vakalailai ga sa tagi sara mai na sici keimami sa gole sara yani, se bera ni keimami gunu yaqona sa tagi tale na sici. Ia ena gauna koya keitou sa raica kina ni sa tolu na ka lelevu eratou sa tucake tu mai, ia ena gauna koya edau tabu ni dua veira na vakai tutu lelevu me tokara na nona kalokalo, baleta de ra namaki ira na Javani baleta ni ra vakaitutu lelevu. Me tautauvata taucoko ga na tamata, keitou raici iratou sa tucake, ka ratou sa lako vata mai kei na neitou turaga ni valu.

Cont'd Page 15.

- Sa tukuna sara mai na neitou turaga ni valu dou sa raici au, oqo na yacana ko ka kei na nona i vukevuke. Erau sa lako tiko mai oqo na turaga meratou sa lako sara ga oqo e tolu na gone ni Viti meratou lai vala ni kua sara ga. Ia ka ni marau vei au ni oqo na ka edatou mai cakava, ia e kani ga ni rarawa vei au ni se bera ni kemudou solia edua na bilo yaqona keitou sa mai lako tale. Ia e marau ga kina na lomaqu ni oqo nai tavi keitou lako mai kina. Ni keitou sa lako ki vala koya ni keitou sa lai curu yani ki loma ni qara keitou sa lai veitagicaki. Na neitou vosa ena loma ni qara se kocei sa liu oqo meratou lai mate. Keitou sa sega ni veivosaki na neitouvakasama se ko cei sa na mate ni kua. Keitou sa lai voleni tale tu nai matai ni tamata sara digitaki na tamata ka vosa tiko oqo vei iko, nai karua ko Tui edua na cauravou ni Beqa. Nai kenai katolu edua na gone ni Gau ko Matereti Waqa keitou duadua ga nai sevu ni lakolako oqo. Sa sega na veivosaki sa wawa sara tu ga nalori, sa tukuna sara mai ko turaga ni valu ra gone dou sa lako kevaka edua na nomudou i yaya dredre e vinakati me vakasukai kina nomudou i tubutubu mo dou lai biutayani ki vale ni volavola. Ke dua na nomuni tukutuku me lai tukuni veira na wekamuni mai Viti se dua na ka ko ni via tataunaka me lai biu yani ki vale ni volavola. Keitou sa tukuni sara sa ka tabu sara ga veikekimami na gone ni Viti oqo, sa vaka meda sa vaka liuliu tu kevaka sara ga eda sa lai mate. Keitou sa mai gole sara yani keitou salulu sa ra tu talega nai mataivalu ni Merika me keitou sa lai kauti

- ira me keitou sa lai kabata na nodra vale ni bula na kai Javani. E tekivu sara ga mai na baravi koya ka vakadua sara ki cake, koya na vale ni bula koya me keitou salai kabata. Sa tukuni sara ra gone ni lewa ga na veimataqali yaragi koni via kauta kei na kena levu ga ni via kauta. Na nomuni gasau na kena levu kei na kenai veimataqali kece ena kena levu ga. Sa qao vakarau na keimami kakana na kakana mamada sara mevaka na bisikete. Na suka na kovi vata na kena tavako oqori me keimami tu, ni va na kaloko ena mataka lailai keimami sa lai kabata na vale ni bula koya. Na vale ni bula oqo e sega ni vale e tu ga ena loma ni qele ka ubi tu yani ena vatu lelevu ka ra tu ga kina na tauvimate. Vakaraitaki sara na kena mape ni oqo na vanua kemudou sa na lai muria, ni mataka lailai keitou salai balata na vale ni bulakoya. Ni lima na kaloko keitou sa tekivu taubae toka yani liu toka koi au ka tarava toka yani na gone ni Gau ka tarava sara yani na gone ni Beqa oqo, era saqai tiko sara mai muri na vei Kanala ni Merika ka ra sa qai veitarataravi yani na sotia. Edua ga na laini na toso ni mataivalu oqo e vakatau sara tokaga vei keitou na gone ni Viti, e vakaukauwa se vakaberabera. Ke keitou raica edua na ka keitou na tarova na mataivalu ni vakatau tiko veikeitou nai lakolako oqo. Ni keitou sa lako yani keitou sa qai lai sirova edua na bati ni ucuwai, ka bari ni vatu ka kenai gaunisala duadua ga na dali. Ena delana levu ka tiko kina na vale ni bula, ia edua na mataqali tamata ka dau rerevaki sara na nodra vana ni ra matai ena vana ni dau lau na nodra vana. Na yacadra na Snap ka ra dau tu ena

- vunikau, qme rawa ni siga tolu se siga va. Kevaka mera kaba tu ena vuni niu mera vakaisulu tu vaka na vuni niu, na kedra kakana sara ga sa tu ga veira. Se tolu na siga se va ena vei gaunisala oqo era na kaba tu eke ka lai dua mai kea, na nodra dakai e sega ni rogo lecu vaka ga elutu na gasau. Na vunikau levu sara ga kau mai tu kina koya sa toka kina edua na Snap, ia qai cala na nona nanuma ia ke a kua ni vana i au ke a bula. Ia qai nona vakasama beka ni rairai ke kama ni keba beka mai kea, sa mani nanuma kina ni na lauvana ko koya, au duri vata sara toka ga kau via vakaliliga cake au sa vakila na gasau mai cake ni vakadua sara ga ki ra. Au qaicuru yani ki ra na noqu curu yani ki ra koya na kai Merika era sa dui vunitaki ira mera kakua ni laurai. Niu vana vaqo ka vana toka ga mai ka mani lai toka mai liu ka vana yani ki liu, au qai mani vuso yani ki wai. Na vanua koya e via titobu toka qai ta sobu ena dua na bari ni vatu. Au sa mani lai kaba cake tale ena dua na vanua ia na neitou i tikotiko ni keitou sa kaba oti. Sa mani tukuni sara mai veikeitou ni kua sa na basika na turaga talai. Keitou qai rere de lakolako qai mani mai dua na ka e yacovi koya baleta ni gauna dredre sara tiko ga koya. Ni yaco sara ga ena i valu ko koya na turaga talai. Keitou qai lai tavki koya erara ni waqavuka sa qai vakarokoroko vua na mataivalu ni Merika. Era sa rai tu na kai Solomoni, era raica na kai Solomoni ni sa vakarokoroko na kai Merika era nanuma sara ni kai valagi oqo. Sega ni rawa ni dua na tamata loaloa me vakarokorokotaki vaqo sega. Era sa raica nira sa mai vakarokoroko oqo ka ra siteniseni, era qai raica ni tamata loaloa e rairai beka na kai Viti.

- Era sa qai qoroqoro na turaga ni Solomoni, u mai wata oqori na nodra qoroqoro vaka Solomoni. Ka ra mani tukuna sara'skin mai black' but inside white, baleta oqori na nodra vaqoroqoro ya na turaga na talai. Era sa qai raica vakadua me dua na tamata loaloa, keitou sa mai cakava vua edua na yaqona ka vakaraitaki vei koya na nona i cili. Sa qai tukuna ko koya ra cauravou au samarau sara vakaelvu na kemuni rgorogo sa roboti Viti kei vuravura, ni'u sa tukuna oti kemuni ra cauravou na mataivalu kece sara ni Viti. Ia na nomuni rogorogo na gone ni Viti oqo ena kena vinaka ena vula oqo sa na gole mai kina na nai mataivalu ni Viti. Sega ni dede vakalailai era sa basika yani na mataivalu ni Viti. Ia sa qai tukuna na turaga talai ni sa gole tiko mai me mai kauti kemudou tale. Vinaka vakalevu na nomudou i tavi au sa vakavinavinaka vakalevu kina. Ia ke kemudou ka sega ni rawata sa kenai matai sara ga ka kenai tinitini. Ni keitou sa toka sa mani tukuni tale me keimami vuli vala, ka keitou lai vuli vala tiko me keitou vakavulici ira na gole yani. Ia ni keitou sa mai vodo keitou sa raici na marama nona nai Talatala Eroni, nai talatala mai Solomoni. Na waqa oqo e usana mai na tauvimate kei ira na gole yani kina nai valu. Na tamani mavoa bibi era davo tu na tagi kei na vutugu era sinai tu. E vica vata na udolu era mate ka ologi ga yani ka kolotaki yani ki wai. Ia e kila duadua ga ko kavetani na vanua e kauti keimami tiko kina. Keitou manilai cegu vakalailai ena dua na yanuyanu oti ga vakalailai sa tukuni tale meda toso. Keitou vodo yani ka sa lako na waqa ka lai bogi ka yacova tale na mataka, ia oqo e

Cont'd Page 19.

- yadravi keimami tu na manua e liu e muri talega. Keimami sa raica sara na delana sigasiga levu keimami sa nanuma sara u da sa kalougataka ni da sa mai raici Ositerelia. Keimami sega tiko ni kila ni ko Maumi ka keimami sa raica tiko. Donumaki Maumi ga sa gole cake mai me sa muri cakau mai, au mani mai toka e dela ni dreke, kau mani donumaka sara na ucuwai mai Sigatoka ka raica sara yani delana e Nanuku. Kau mani raica sara na ucuwai e Sigatoka sara ga oqo. Au mani raici Yanuca sara, kau mani tukuna sara e qo o Viti, raica mada ko ucuwai mai Sigatoka sara ga oqo na yanuyanu ka rua e rau ciri toka mai koya. Sa duatani na neimami marau ni keimami sega tiko ni kila na vanua e lako mai kina na waqa ka kauti keimami tiko kina, Na neimami vala edua na vala levu ni sa rui vakaloloma na tamata. Qai dua na i tukutuku raraba baleti keimami na gone ni Viti ni boi ca na kai Javani na gone ni Viti. Ni vanua ga boi kina na voni kenai balebale ni tiko kina na kai Javani. Na ka oqo qai kureseti Viti taucoko ni se vo e vica na kalawa sa boi ca rawa tu na kai Viti na kedra i boi na kai Javani. Dua na ka levu keimami cakava mai kea, era druka na kai Valagi, na dakai ni vanua era dau saga toka mera vesuka ka ra qai sega ni rawata. Keitou sa qai lai rawata na gone ni Viti. Ni keitou sa kele mai Suva sega ni dua e kila dua na ka neitou marau, ni keitou oqo sega ni dua e mate e vica walega e mavoa. Na baraki kece oqo mai Nasese edau rara tu ni vala, vakalailai sa lesu tale mai na turaga talaia. Ia na tabacakacaka ni taukei e toka voleka toka oqo e Nasese.